

અમારી ઉપર કૃપા કરીને અમને શુદ્ધાત્માનો ઉપદેશ અનુગ્રહ કર્યો. આહાહા..! એ અહીં પૂછે છે. આહાહા..!

‘શુદ્ધાત્માકા હી...’ એમ શબ્દ છે. ‘સ્વરૂપ પૂછતે થે.’ ભગવાનને એ પ્રશ્ન ‘ભરત’ ચક્રવર્તી વગેરે વગેરે ‘નેમિનાથ’ ભગવાન ને ‘પાંડવો’ આદિ. ‘ઉસકે ઉત્તરમે ભગવાનને યહી કહા,...’ એના ઉત્તરમાં ભગવાને એ કહ્યું. ‘શ્રેણિક’ રાજા આદિ લીધા છે. એ પ્રશ્ન કર્યો પણ એનો ઉત્તર સહેજે આવે છે. ખરેખર પ્રશ્ન મોટા ચક્રવર્તી આદિ કરે. પણ આણે કર્યો છે એ ‘ગૌતમ’થી એને ઉત્તર મળ્યો છે. પણ આમાં ભેગું નાખ્યું.

‘કિ આત્મ-જ્ઞાનકે સમાન દૂસરા કોઈ સાર નહીં હૈ.’ ભગવાને ઉત્તર દીધો. આહાહા..! ‘આત્મજ્ઞાનકે સમાન...’ આત્મજ્ઞાન સમાન. આહાહા..! પરનું નહિ, રાગનું નહિ, પર્યાયનું નહિ. આત્મજ્ઞાન વસ્તુ જે નિત્યાનંદ પ્રભુ આત્મા ધ્રુવ, એનું જ્ઞાન, આત્મજ્ઞાન. આહાહા..! ‘આત્મજ્ઞાનકે સમાન દૂસરા કોઈ સાર નહીં હૈ.’ હવે કોણે કોણે પૂછ્યું એ ખુલાસો બહાર કરશે. વિશેષ કહેશે... (શ્રોતા : પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

**૧૦ નંબરના પ્રવચનમાં અવાજ ખરાબ હોવાથી ૧૯૬૫ની
સાલનું પ્રવચન લેવામાં આવેલ છે.**

**વીર સંવત ૨૪૯૧, આસો સુદ ૪, મંગળવાર, તા. ૨૮-૦૯-૧૯૬૫,
ગાથા-૧૧ અને ૧૨, પ્રવચન નં. ૯**

અગિયારમી ગાથા ચાલે છે. ‘પરમાત્મપ્રકાશ’ પહેલો ભાગ.

અહીંયા એ ચાલે છે કે, ‘શ્રેણિક’ રાજા વગેરે. ‘ભરત’ ચક્રવર્તીથી શરૂ થઈને ભગવાનોને, મુનિઓને એ શ્રોતાઓએ એ પ્રશ્ન કર્યો કે, ભગવાન! આ શુદ્ધાત્મા એ શું ચીજ છે? શુદ્ધાત્મા જેને કહીએ, પ્રભુ! એ શું છે? એ ‘શુદ્ધાત્માકા હી સ્વરૂપ પૂછતે થે.’ ભગવાન શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપ, કષાયઅગ્નિની અંદર, બરફનો જેમ શીતળ સ્વભાવ (છે), અવિકારી વીતરાગ આનંદ અને શાંતિ, એવો ભરેલો ભગવાન શુદ્ધાત્મા કોણ છે? ‘ભરત’ ચક્રવર્તીઓએ અને ‘શ્રેણિક’ રાજાએ આવો ભગવાનને પ્રશ્ન કર્યો.

એના ઉત્તરમાં ભગવાન કહે છે, ‘ઉસકે ઉત્તરમે ભગવાનને યહી કહા કિ આત્મ-જ્ઞાનકે સમાન દૂસરા કોઈ સાર નહીં હૈ.’ એ પોતે ન્યાયથી લીધું છે. કેમ કે આત્મા ઉપાદેય છે ને? એમ છેલ્લું કહેશે. એટલે આ ભગવાનના ઉત્તરમાં, મુનિઓના અવાજમાં, પ્રરૂપણામાં એ આવ્યું કે, હે ભાઈ! શુદ્ધાત્મા જ (સાર છે). શુદ્ધાત્મા એટલે ‘આત્મ-જ્ઞાનકે સમાન દૂસરા કોઈ સાર નહીં હૈ.’ જુઓ! ભલે કષાય હો, શરીર આદિ હો, પણ જે ચીજમાં આનંદ અને

શાંતિ પડી છે, એવો ભગવાનઆત્મા એનું જ્ઞાન, એનું જ્ઞાન થતાં પુણ્ય-પાપ આદિ એમાં નથી એવું જ્ઞાન થાય પણ એ બધું આત્મજ્ઞાન થયું કહેવાય. સમજાણું કાંઈ? આત્મજ્ઞાન. ભગવાનના ચારે અનુયોગમાં... જુઓ! આગમના પ્રશ્નો ઉત્તરમાં એ બધું આવ્યું હતું. એમાં એ પણ આવ્યું હતું એમાંથી એમણે આ પ્રશ્ન કર્યો. ભગવાન 'શુદ્ધાત્માકા હી સ્વરૂપ પૂછતે થે.' શિષ્યો. ભગવાન ઉસકા ઉત્તર દેતે થે કિ 'આત્મ-જ્ઞાનકે સમાન દૂસરા કોઈ સાર નહીં હૈ.'

'ભરતાદિ બડે બડે શ્રોતાઓમેંસે ભરતચકવર્તીને શ્રીશ્રદ્ધભદેવ ભગવાનસે પૂછા, સગરચકવર્તીને શ્રી અજિતનાથસે, રામચંદ્ર બલભદ્રને દેશભૂષણ કુલભૂષણ કેવલીસે તથા સકલભૂષણ કેવલીસે,...' પૂછા. 'પાંડવોને શ્રી નેમિનાથ ભગવાનસે...' પૂછા. 'ઔર રાજા શ્રેણિકને શ્રી મહાવીરસ્વામીસે પૂછા.' લ્યો! આ પ્રશ્ન કર્યો, પ્રભુ! હું કોણ? આ શુદ્ધાત્મા કોણ છે? સમજાણું?

હવે, એ શ્રોતા કેવા છે કે જેણે પ્રશ્ન આવો કર્યો? એ શ્રોતા કેવા છે? 'કૈસે હૈ યે શ્રોતા જિનકો નિશ્ચયરત્નત્રય ઔર વ્યવહારરત્નત્રયકી ભાવના પ્રિય હૈ,...' જેને આ ભગવાનઆત્મા, પૂર્ણ શાંત આનંદસ્વરૂપ, એની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન ને શાંતિ એવા નિશ્ચય રત્નત્રય જેને પ્રિય છે. સમજાણું? ભગવાનઆત્મા જુઓ! નિશ્ચયરત્નત્રય પ્રિય છે એટલે નિશ્ચયરત્નત્રય છે. સમજાણું કાંઈ? આખો શીતળ અવિકારી શાંત સ્વભાવનો પિંડલો પ્રભુ, એની એકાગ્રતાથી ઉત્પન્ન થયેલો આનંદ, (ઈ) કલેશે, એને નિશ્ચયરત્નત્રયની પ્રિયતા છે. સ્વભાવ શુદ્ધ પૂર્ણ એનો આનંદ, એનો અનુભવ થયો છે. એવા નિશ્ચયરત્નત્રયની પ્રિયતા છે અને... જુઓ! વિશેષ (કહે છે).

'ઔર વ્યવહારરત્નત્રયકી ભાવના પ્રિય હૈ,...' અને દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા આદિનો રાગ પણ વ્યવહારે પ્રિય છે. નિશ્ચયથી આ પ્રિય છે ને વ્યવહારે આ પ્રિય છે. સમજાણું કાંઈ? પ્રિય જ છે. ભગવાનઆત્મા આનંદસ્વરૂપ પ્રભુ, જેમાં કષાયઅશિને શાંત કરવાનો, નાશ કરવાનો સ્વભાવ છે, એવો ભગવાન કેવળજ્ઞાનમય કલેશે અંદર. 'ગાણમ્મઝ' બાર (ગાથામાં) કલેશે. જે એકલો જ્ઞાનમય પ્રભુ છે, એટલે કે એમાં વિકાર નથી એટલે જ્ઞાનમય છે, આનંદમય છે, શાંતમય છે, સ્વચ્છતામય એ બધું એમાં આવી જાય છે. એવો જે ભગવાનઆત્મા એની એને ભાવના નિશ્ચયથી પ્રિય છે. વ્યવહારથી એવા વિકલ્પો પણ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધાના, જ્ઞાનના વ્યવહારો અને વ્યવહારો દયા-દાનના, ભક્તિના પરિણામ પણ હોય છે. તો એને વ્યવહારે પ્રિય છે એમ કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- બેય બેય. એકાગ્રતા છે ને? રાગમાં એટલી અસ્થિરતા છે ને? અહીંયા વીતરાગની સ્થિરતા છે. નિશ્ચયરત્નત્રયમાં વીતરાગ સ્વરૂપ આત્મા, એની સન્મુખતાની એકાગ્રતા છે. રાગમાં જરી પરસન્મુખનો વિકલ્પ છે, એટલું અંદર પરિણામન છે એટલે એને એ અપેક્ષાએ એકાગ્રતાનો આરોપ આપ્યો.

'પરમાત્માકી ભાવનાસે ઉત્પન્ન...' ઓહો! ભગવાન જ્ઞાનસ્વરૂપ પ્રભુ, એની અંતરની

એકાગ્રતા દ્વારા ‘ઉત્પન્ન વીતરાગ પરમાનંદરૂપ અમૃતરસકે પ્યાસે હૈં,...’ અમૃતરસના પ્યાસુ છે, તૃષ્ણા લાગી છે. આહાહા..! સમજાય છે કાંઈ? જેમ તૃષ્ણા લાગી હોય ને પાણીને કેમ માગે? એમાં મોસંબીના પાણી અને બરફના પાણી આવે એટલે આમ ઘટક ઘટક પીવે. એમ આ કહે છે, પ્રભુ! એ શ્રોતાઓ એવા છે. આહાહા..! જેને વીતરાગ પરમાનંદ અમૃતરસ, ભગવાનઆત્મા વીતરાગરસથી ભરેલું તત્ત્વ પ્રભુ, એવા આત્માના અમૃતના રસના પિપાસુ છે. સમજાણું? એ રાગરસ ને તૃષ્ણા ને ભોગરસના પિપાસુ નથી. આહાહા..! છ ખંડના ઘણી, છન્નું છન્નું હજાર સ્ત્રીના વૃંદમાં દેખાય. નહિ, નહિ, આ નહિ, આ નહિ. એ ભોગના રસના પિપાસુ નથી, એ આત્માના અવિકારી આનંદના રસના, અમૃતના પિપાસુ છે. કહો, સમજાણું કાંઈ?

‘और वीतराग निर्विकल्पसमाधिकर उत्पन्न हुआ...’ રાગરહિત આત્માની શુદ્ધતાની અંતર દૃષ્ટિ, જ્ઞાન ને લીનતા દ્વારા ‘ઉત્પન્ન હુઆ જો સુખરૂપી અમૃત...’ એ વીતરાગ નિર્વિકલ્પ શાંતિથી ઉત્પન્ન થયેલ ‘સુખરૂપી અમૃત ઉસસે વિપરીત...’ મનુષ્ય, નારકી, દેવ, ઢોર. તેના દુઃખ ‘ઉનસે ભયભીત હૈં.’ આહાહા..! સમજાય છે કાંઈ?

જીવતા જાનવરને અગ્નિના ભાઠામાં નાખે. રાજકુમાર. આમ રાજકુમાર હોય પરચીસ વર્ષનો યુવાન, એને આમ ‘જમશેદપુર’ની ભઠ્ઠીમાં જીવતો, લાકડુ જીવતું નાખે એમ નાખે, અને એ અગ્નિનો જેને ભય છે અંદર. આહાહા..! એમ ચાર ગતિ ને કષાયની આકુળતાનો જેને ભય છે. અરે..! આ દ્રવ્ય અહીંથી છૂટીને ક્યાં જશે? આ વસ્તુ આકુળતા છે એમાં ને એવા અવતાર અનંત કર્યા. એવી આકુળતાના દુઃખથી જેને અંતરમાં ભય લાગ્યો છે. જેમ અગ્નિથી આમ બીવે છે, એમ એ આકુળતાથી બીના (ડયા) છે, એમ કહે છે. સમજાય છે કાંઈ?

એ વિકલ્પની જાણું ઊઠે, શુભ-અશુભની જાણ એવું જે વિકલ્પનું દુઃખ, એ ચાર ગતિના દુઃખ એમાં છે. સ્વર્ગમાં હોય તો એ વિકલ્પની જાણમાં દુઃખ છે. એ એનાથી ભયભીત છે. અરે..! આ આત્મા, આવા આકુળતાના દુઃખો અનંતવાર વેઠ્યા. હવે એનાથી રહિત મારી ચીજ શું છે? એને અંતર પિપાસા અમૃતને પીવા (અને) દુઃખથી, આકુળતાથી (છૂટવા પ્રશ્ન કરે છે). દુઃખ એટલે પ્રતિકૂળતા એમ નહિ. દુઃખ એટલે કે કષાયનો વિકારી ભાવ, એનાથી ભય પામે છે. આ કષાય આત્માની શાંતિના લૂટારા છે. સમજાણું કાંઈ? જુઓ! છ ખંડના રાજમાં દેખાય. ઈ છે ક્યાં? કહે છે. એ ચાર ગતિના દુઃખના દુઃખથી ડરેલા છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? એવી સામગ્રીઓ આમ બધી. શરીર, સ્ત્રીઓ, કુટુંબ, પરિવાર એના તરફની જે કષાયની જ્વાળા સળગે, એનાથી ભયભીત છે. સમજાણું કાંઈ? ડરી ગયા છે. તીર્થકર જેવા પણ ચાર ગતિના દુઃખની આકુળતાથી ડયા. એનાથી જે ન ડરે એ તો મહા ભડ કહેવાય. ચોર્યાસીના અવતાર, અરે..! ક્યાં એને સુખ? ક્યાંય એને શાંતિની ગંધ ન મળે. ચારે કોર ચોર્યાસીના અવતારમાં દુઃખ, દુઃખ ને દુઃખ છે. એનાથી જે ભયભીત છે. સમજાણું કાંઈ?

‘જિસ તરહ ઈન ભવ્ય જીવોને ભગવંતસે પૂછા,...’ આવા જીવોએ પ્રશ્ન પૂછ્યા એનો ઉત્તર ભગવાને આપ્યો એમ બે ભૂમિકા સ્થાપી. આહાહા..! એમ એક શોખ ખાતર, સાંભળવા ખાતર, સમજીને કાંઈક જ્ઞાન કરીને બીજાને કહેવું અને આપણને કાંઈક આવડે છે ને એ ખાતર એ પૂછતા નહોતા, એમ કહે છે. આહાહા..! સમજાણું? પૂછવાની રીતમાં પણ ફેર હોય છે. પૂછે તો આપણને કાંઈક આવડે છે એમ બીજાને બતાવે, કાં પૂછે તો કાંઈક એનો જવાબ બીજો મળે તો એને ધારણા થાય. બીજા કરતાં વિશેષપણું (છે), એ નહિ... એ નહિ. પ્રભુ! આ આત્માને આકુળતાથી છૂટવાનો (ભાવ છે તેથી પૂછે છે કે) આત્મા ભગવાનઆત્મા કોણ છે? કહે છે. સમજાણું કાંઈ?

દુનિયા પાસે એને સહેલો માર્ગ નથી લેવો કે, આ સારો છે, હોં! પૂછનાર છે, પ્રશ્ન પૂછે, ધર્મની ભારે જિજ્ઞાસાવાળો લાગે છે. સમજાય છે? અને વાંચે છે, ભણે છે, કેટલો પ્રયત્ન કરે છે. એમ દુનિયાને દેખાડવા માટે નથી. દુઃખથી કંટાળ્યા (છે), ભય છે. શરીરથી નથી (કંટાળ્યા), હોં! અહીંયા. ગતિનું રચણવું, આ શાંતરસમાંથી નીકળી અને એ વિકલ્પોમાં આવવું, એ જ દુઃખ છે. સમજાણું કાંઈ? એવા દુઃખથી ભયભીત થયા છે. આહાહા..!

આમ જુઓ તો છ ખંડના રાજ, ઈન્દ્રાણી જેવીઓ તો જ્યાં ઘરે અપ્સરાઓ ને સ્ત્રીઓ. આમ મણિરત્નના મહેલ (હોય). અગ્નિના ભઠ્ઠામાં જેમ બરફનો ઠંડો પાંચ મણનો ગોળો પડ્યો હોય અંદર, એમ આ કષાયની-વિકલ્પની અગ્નિની પાછળ ભગવાન શાંતરસ છે. એમાં જવા માટે આ આકુળતાથી ભયભીત છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

મોટો કાળો નાગ દેખે ને જેમ ભાગે, સાંભળે ત્યાં ભાગે. આમ દેખે આમ કરીને. સમજાણું? પેલા કહેતા નહોતા કાલે? ‘બાબુભાઈ’ કહેતા હતા. પેલો .. નાગ બેઠો છે બારણે. આ પેલા ટોટા છે ને? ટોટા નથી? આ કૂવાના ટોટા ભર્યા છે ને એમાં? મકાનો નથી એને? .. એણે એક રાખે છે ને? એક માણસ ઈ છે અને એક રાતે છે. ઈ કહે, ભાઈ આવ્યા હતા ને. ... એ કહે, આમ પથારીમાં અંધારું હતું તે આ મોટો નાગ બેઠેલો જોયો. હું તો પથારી લઈને ભાગ્યો. આમ જ્યાં સાંભળ્યું ત્યાં. બત્તી કરી ત્યાં આમ બેઠેલો. જંગલ છે ને ત્યાં તો તદ્દન. જંગલમાં એટલે આમ બેઠો હતો. ભાગે અંદર. પથારી-બથારી ગોટો લઈને ભાગ્યો. આહાહા..!

એમ પુણ્ય-પાપના વિકારી આકુળતાના દુઃખ સર્પ જેવા છે. ધર્માત્મા એના દુઃખથી ભાગ્યા છે. આહાહા..! સમજાય છે? એ રસ લેવા ઊભા રહ્યા નથી. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? એ પૂર્વના પુણ્યને લઈને સામગ્રી મળી હોય અને પાપને લઈને પ્રતિકૂળતા (મળી હોય), અંતરમાં બેયની આકુળતાના દુઃખથી ભાગ્યા છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? જેમાં આકુળતામાં જેને ક્યાંય રસ રહ્યો નથી. અને રસ રહ્યો છે એવો આત્મા એની ભાવના પ્રિય છે, એવા શ્રીતાએ પ્રશ્ન કર્યા ને ભગવાને ઉત્તર દીધા છે. આહાહા..! કેવી ભૂમિકા સ્થાપે છે! સમજાય છે કાંઈ? આહાહા..!

‘જિસ તરહ ઈન ભવ્ય જીવોને ભગવંત સે પૂછા,...’ એવા ભવ્ય જીવોએ આમ ભગવાનને પ્રશ્ન કર્યો, નાથ! પૂર્ણ કેવળજ્ઞાની પરમાત્મા છે, સંતો આદિ કે મુનિઓ આદિ

હોય, એને પૂછે, પ્રભુ! આ પરમાત્મા મારો નિજ સ્વરૂપ ભગવાન અંદર, એ શું છે? વિશેષ પ્રગટ સમજવા માટે, વિશેષ ઉગ્રતા-પુરુષાર્થ માટે, આ પ્રશ્ન આવા શ્રોતાઓએ પૂછ્યા હતા. આહાહા..! પોતાના આત્મામાં વિશેષ મહિમા આવીને સ્થિર થવા માટે આ પ્રશ્નો હતા. સમજાણું કાંઈ? 'ઔર ભગવંતને ત્રીન પ્રકાર આત્માકા સ્વરૂપ કહા,...' આગળ કહેશે ને? ઈ કહેવું છે એટલે.

ભગવાને આત્માના ત્રણ પ્રકારના સ્વરૂપ કહ્યા, જ્યારે શ્રોતાઓએ આવું પૂછ્યું. ઓહોહો..! એ સભા, એ ચક્રવર્તી રાણીઓ લઈને આવ્યો હોય, વાસુદેવ, બળદેવો પણ રાણીઓ હજારો લઈને આવ્યા હોય, આમ મોટા આભના થોભ જેવા પુણ્યવાળા દેખાય. એ કહે છે કે એને આકુળતાના ભાવથી બીના (ડર્યા) છે, હોં! અંદર ભગવાનઆત્મા અતીન્દ્રિય આનંદનો રસ પ્રભુ! એના અમે પિપાસુ (છીએ). ઈ કહેતા નથી, અહીં તો આચાર્ય કહે છે. ઈ એના પિપાસુ છીએ, એમ અમે કહીએ છીએ એવા જીવોએ ભગવાનને પૂછ્યું, તો ભગવાને આત્માના ત્રણ પ્રકારની વાત કરી. સમજાય છે?

'ભગવંતને ત્રીન પ્રકાર આત્માકા સ્વરૂપ કહા, વૈસે હી મૈં જિનવાણીકે અનુસાર તુજે કહતા હૂં.' જુઓ! સર્વજ્ઞ પરમાત્મા કેવળજ્ઞાનીની પર્યાયમાં જે આ ત્રણકાળ, ત્રણલોક જણાણા, એમાં આત્મા, બહિરાત્મા, અંતરાત્મા, પરમાત્મા કેવો છે, એનું જ્ઞાન ભગવાનના જ્ઞાનમાં હતું. ભગવાને એ આત્માના ત્રણ પ્રકારનું સ્વરૂપ કહ્યું. એને અનુસારે હું પણ તને કહીશ, કહે છે. મારા કલ્પનાની, ઘરની વાત નથી. સર્વજ્ઞ પરમાત્મા ત્રિલોકનાથ વીતરાગ પરમેશ્વર, એમણે જે ત્રણકાળ, ત્રણલોક જાણ્યા એમાં આત્માની ત્રણ અવસ્થાઓ અને આત્મદ્રવ્ય, એ જાણી અને એમણે કહી એવી જિન અનુસાર, વાણીને અનુસાર હું તને કહીશ. સમજાણું?

સારો દીકરો એક મરી ગયો હોય ને, પછી જેને નથી કહેતા કે, ભાઈ! લોયાળા મોઢા છે. એમ નથી કહેતા? એમ આ વૈરાગ્યના જેના મોઢા છે, એવા ભગવાનને પ્રશ્ન કરે છે. આહાહા..! સમજાય છે? દીકરો મરી ગયો હોય વીસ વર્ષનો, બે વર્ષનું પરેણાતર મુકીને અને એક નો એક જ હોય, હવે આશા પણ નવી ન હોય ને એને કાંઈ છોકરો પણ ન હોય. એ લોયાળુ મોઢું હોય. લોયાળું એટલે? શોક... શોક... શોક... શોક...

અહીં કહે છે કે આકુળતાના ભાવમાં દુઃખ લાગ્યું છે ને. સમજાય છે? જેને વૈરાગ્ય મોઢે આત્મામાં છવાઈ ગયો છે. પેલાને લોયાળા મોઢા છે, આના વૈરાગ્યથી (ભરેલા) છે. પ્રભુ! આહાહા..! અમારા આત્માનું નિજ સ્વરૂપ પ્રભુ કેવું છે? ત્યારે કહે છે, ભાઈ! ભગવાને કહ્યું એ પ્રમાણે હું તને કહીશ.

'વૈસે હી મૈં જિનવાણીકે અનુસાર તુજે કહતા હૂં. સારાંશ યહ હુઆ, કિ ત્રીન પ્રકાર આત્માકે સ્વરૂપોસે શુદ્ધાત્મસ્વરૂપ જો નિજ પરમાત્મા વહી ગ્રહણ કરને યોગ્ય હૈ.' એમાં ટીકામાં છેલ્લો શબ્દ છે ને? અંતરાત્મા, બહિરાત્મા, પરમાત્મા કહીશ, પણ એમાં આ આત્મા જે નિજ સ્વરૂપ છે એ જ અંતર દષ્ટિ કરીને સ્થિર થવા લાયક, તે જ ઉપાદેય અને

આદરણીય છે. સમજાય છે? ‘જો મોક્ષકા મૂલકારણ રત્નત્રય કહા હૈ,...’ પેલા ભેદાભેદ રત્નત્રયની ભાવના પ્રિય છે, એમ કીધું ને? ત્યારે ભગવાને પણ ભેદાભેદ રત્નત્રય કહ્યા છે ને? એટલે એને પ્રિય છે. ભગવાને કહ્યા તે હું પણ કહું છું, એમ કહે છે. સમજાય છે કાંઈ? પ્રશ્નકારના ભેદાભેદ રત્નત્રયની પ્રિયતા જે વર્ણવી, ત્યારે એમને પણ ભગવાને, સંતોએ ભેદાભેદ રત્નત્રય કહ્યા હતા. તો કહે છે, ‘વહ મૈને નિશ્ચયવ્યવહાર દોનો તરહસે કહા હૈ,...’ હું પણ એ રીતે કહું છું. સમજાણું કાંઈ?

‘મૈને...’ ‘બ્રહ્મદેવ’ કહે છે, આ ‘યોગીન્દ્રદેવ’ આચાર્ય કહે છે. નિશ્ચય, વ્યવહાર. કેમ કે શ્રોતાને નિશ્ચય ને વ્યવહાર, અભેદભેદ રત્નત્રય પ્રિય છે. એણે સાંભળ્યું ને ક્યાંથી એમણે એ સાંભળેલું જાણ્યું? સંતોએ કેવળીઓએ કહેલું તો હું પણ એ રીતે તને કહું છું, એમ કહે છે. ‘નિશ્ચયવ્યવહાર દોનો તરહસે કહા હૈ, ઉસમેં અપને સ્વરૂપકા શ્રદ્ધાન,...’ ભગવાનઆત્મા એકદમ જ્ઞાન અને આનંદનું સ્વરૂપ જેનું પૂર્ણ (છે), એની જેને અંતર શ્રદ્ધા, સ્વ શુદ્ધ સ્વરૂપની અંતર શ્રદ્ધા, ‘સ્વરૂપકા જ્ઞાન...’ સ્વ-રૂપ. પોતાનો જ્ઞાનમય ચિદાનંદ પ્રભુ, એનું જ્ઞાન, જ્ઞાનનું જ્ઞાન, આત્માનું જ્ઞાન. જ્ઞાનનું જ્ઞાન, આત્માનું જ્ઞાન, સ્વરૂપનું જ્ઞાન, નિજ પરમાત્માનું જ્ઞાન, એ નિશ્ચય. એ નિશ્ચય જ્ઞાન, તે અભેદ જ્ઞાન. પહેલું સ્વરૂપ શ્રદ્ધા ને નિશ્ચય સમકિત કે અભેદ શ્રદ્ધાન ‘ઔર સ્વરૂપકા હી આચરણ...’ ભગવાનઆત્મા પોતાની દૃષ્ટિ, જ્ઞાનને કરીને એવા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં ઉપર અંતર રમે. ઉપર એટલે શું? કે પર્યાયથી દ્રવ્યમાં રમે. વસ્તુ જે પૂર્ણ સ્વભાવનો પિંડલો શાંતરસનો ગર્ભ, એકલો શાંત બરફ જેમ ઠંડો (હોય), એમ આ શાંતરસનો પિંડલો એના ઉપર રમે, એનું નામ ચારિત્ર ને એનું નામ નિશ્ચય આચરણ કહેવામાં આવે છે અથવા એને અભેદચારિત્ર કહેવામાં આવે છે. કેમ કે એ પર્યાય દ્રવ્ય સાથે એક થાય છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! અરે..! ‘યહ જો નિશ્ચયરત્નત્રય હૈ, ઈસીકા દૂસરા નામ અભેદ ભી હૈ,...’ માથે અભેદ કીધું હતું ને? ભેદાભેદ રત્નત્રય પ્રિય છે. એટલે કીધું કે, અભેદ ને ભેદ પ્રિય છે. એનો અર્થ જ અભેદ એટલે નિશ્ચય, ભેદ એટલે વ્યવહાર.

‘ઔર દેવ-ગુરુ-ધર્મકી શ્રદ્ધા,...’ સાચા સર્વજ્ઞ પરમાત્મા. ‘યોગીન્દ્રદેવ’ કહે છે અથવા જે જે પ્રશ્નકારના ઉત્તર દેનાર સંતો કહે છે, કે ભગવાનઆત્મા નિજ સ્વરૂપે પૂર્ણાનંદનો નાથ પ્રભુ, એની અંતરની શ્રદ્ધા, અંતર્મુખનું જ્ઞાન ને અંતર્મુખનું આચરણ એને સાચા રત્નત્રય કે જે સાચા રત્નત્રયના વટાવમાં મોક્ષ મળે છે. ઈ સાચા રત્નત્રયની કિંમત દેતાં મોક્ષનું મણિ-માણેક મળે છે. એને નિશ્ચય કહે છે, એને અભેદ કહે છે, એને સાચા રત્નત્રય કહે છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? એની જોડે દેવ-ગુરુ-ધર્મની શ્રદ્ધાનો એક વિકલ્પ હોય છે. સાચા સર્વજ્ઞ પરમાત્મા, સાચા પૂર્ણ સ્વરૂપને સાધનારા સંતો અને અહિંસા ધર્મ, શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા એનો જે શુભ વિકલ્પ એ વ્યવહાર શ્રદ્ધા છે, ભેદવાળી શ્રદ્ધા છે, એ ઉપચારીક શ્રદ્ધા છે.

‘નવતત્ત્વોકી શ્રદ્ધા,...’ જીવ-અજીવ આદિ બરાબર (જાણ્યા છે). જીવ અનંત છે, અજીવ અનંત છે, પુણ્ય પરિણામ છે, પાપ પરિણામ છે, એવા નવે નવ ભિન્ન ભિન્ન એના

કાર્ય અને ભિન્ન ભિન્ન જેનું સ્વરૂપ (છે), એ રીતે નવને શ્રદ્ધવા એ વિકલ્પવાળી શ્રદ્ધા (છે). એ રાગ શ્રદ્ધા, રાગરૂપ શ્રદ્ધા, એ વ્યવહાર શ્રદ્ધા કહેવામાં આવે છે.

આગમનું જ્ઞાન અને શાસ્ત્રનું જ્ઞાન. સ્વનું જ્ઞાન એ નિશ્ચયજ્ઞાન. આગમજ્ઞાન એ વ્યવહારનો એવો વિકલ્પ હોય છે. શાસ્ત્રના ભણવાનું જ્ઞાન એ વિકલ્પ (છે). નિશ્ચય જેને હોય એને આવો વ્યવહાર હોય છે. એવું આગમનું જ્ઞાન, બરાબર આગમનું જેવું કહેવું છે નવ તત્ત્વ, છ દ્રવ્ય આદિ, એનું એને જ્ઞાન (હોય છે). એ વ્યવહાર જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. જે વિકલ્પ છે, જે ભેદ છે, જે ઉપચાર છે અથવા ખોટા રતન છે. ઉપચાર કહો કે ખોટા કહો, એમાં શું છે? સમજાણું કાંઈ?

ખોટા કિંમતી થાય નહિ. ખોટાને કિંમતનો આરોપ આપે, પેલો નિશ્ચય સાથે છે માટે. સમજાણું કાંઈ? 'તથા સંયમભાવ...' પાંચ ઈન્દ્રિયોના દમનનો શુભ વિકલ્પ. સમજાય છે? અથવા છ કાય જીવને ન મારવા એવો વિકલ્પ, એવો શુભ સંયમ વ્યવહાર હોય છે. એ વ્યવહાર આચરણ કહો, ભેદરૂપી આચરણ કહો, નિમિત્તરૂપે આચરણ કહો કે ઉપચાર આચરણ કહો. 'યે વ્યવહારરત્નત્રય હૈં,...' છે. પાછું એમ સિદ્ધ કરવું છે ને? કારણ કે પેલાને કહ્યું હતું ને ભેદાભેદ રત્નત્રયની ભાવના પ્રિય છે. ત્યારે છે એ પ્રિય છે ને? સમજાણું? ભગવાને આમ કહ્યું હતું, આચાર્ય કહે છે, અમે પણ એમ જ કહીએ છીએ. 'ઈસીકા નામ ભેદરત્નત્રય હૈ.' વિકલ્પરૂપ, રાગરૂપ, ઉપચારરૂપ ભેદરત્નત્રય છે, જેનું ફળ ખરેખર તો પુણ્ય છે. પણ નિશ્ચયરત્નત્રયનું ફળ મોક્ષ છે, એવો એનો આરોપ દઈને કહીએ તો એનું ફળ મોક્ષ છે એમ કહેવામાં આવે છે. સમજાય છે કે નહિ?

આત્મા વસ્તુનો સ્વભાવ, એની અંતર દષ્ટિ, જ્ઞાન ને રમણતા તે એક જ મોક્ષનો સાચો માર્ગ છે. પણ સાથે આવો વ્યવહાર છે એ ખરેખર (મોક્ષમાર્ગ) નથી. પણ આવા મોક્ષમાર્ગની જોડે એવો વિકલ્પ અનુકૂળ વ્યવહારે ગણીને એ પણ મોક્ષનું કારણ છે એમ વ્યવહારે કહેવામાં આવે છે. છે બંધનું કારણ. એને વ્યવહારનય કહે છે કે તે વ્યવહાર મોક્ષનું કારણ છે. આવા બે પ્રકારના ભાવ ધર્મ આરાધક જીવને હોય છે. સમજાણું કાંઈ?

વિકલ્પ છે કે નહીં? અહીં નિર્વિકલ્પની સાથે છે તો આરોપ દે છે. આરોપ કરીને કહે છે ને? નિશ્ચય સાચા છે, પેલા જોડે ખોટા છે. પણ સાચાના નિશ્ચયની અપેક્ષાએ એ પણ વ્યવહારે સાચા છે, એમ આરોપ કરવામાં આવે છે. કઠણ પડે એવું છે. શું છે?

અહીં તો બેને રત્નત્રય કહેવા છે ને? અહીં નિશ્ચયરત્નત્રય છે એટલે એને વ્યવહારરત્નત્રય કહ્યા. નિમિત્તરૂપે કહો, ભેદરૂપે કહો, વ્યવહારરૂપે કહો. અહીં આ છે એનો આરોપ કરીને એને પણ રત્નત્રય કહ્યા ને મોક્ષમાર્ગ બેય છે એમ કહેવામાં આવ્યું. બેનું કથન કર્યું એમાં બે આવ્યા. વાસ્તવિક તો એક જ મોક્ષમાર્ગ છે. આ આજે થોડું વ્યવહારને સ્થાન મળ્યું (એમ કહે છે).

મુમુક્ષુ :- આજે નિશ્ચિત કરવા માટે સ્થાન મળ્યું છે.

ઉત્તર :- અહીં તો બે સાથે વર્ણવવા છે ત્યારે એનું સ્વરૂપ શું કહે? એને રત્નત્રય કહ્યા. અહીં રત્નત્રય સાચા છે તો વિકલ્પને વ્યવહારે રત્નત્રય કહ્યા. આ નિશ્ચય તો આ વ્યવહાર,

આ સાચા તો આ ઉપચાર, આ ખરેખર તો એ ખોટા, આ શુદ્ધ ઉપાદાન તો ઓલું નિમિત્ત. કહો, સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! નિશ્ચયની અપેક્ષાએ ખોટા, વ્યવહારની અપેક્ષાએ વ્યવહાર સાચા. છે ખરું ને?

એ ઉપચારનો અર્થ જ ખોટો છે. મીંદડીને સિંહ કહેવો. એમાં શું કે આ સિંહ રહ્યો. ચિતરામણમાં લખ્યું હોય ને સિંહ. આ સિંહ. છે સિંહ? ખોટો સિંહ છે. ઉપચારથી કહેવામાં આવે છે.

‘ભેદરત્નત્રય તો સાધન હૈં..’ વ્યવહારે. એ વ્યવહારે રત્નત્રય, ભેદ રત્નત્રય વ્યવહારે સાધન છે. કારણ કે, એનો વિષય પર છે. શું કીધું? દેવ-ગુરુ લીધા ને? જુઓને! દેવ-ગુરુ મહાધર્મ, નવ તત્ત્વો ને આગમનું જ્ઞાન અને સંયમ ઈન્દ્રિયનું દમન આદિ પરલક્ષે પરને આમ ન મારવા આદિ, એવો જે વ્યવહાર રત્નત્રય છે એ રાગ છે, એનો વિષય પર છે. નિશ્ચય રત્નત્રય છે તે નિર્વિકાર છે, તેનો વિષય આત્મા છે. આહાહા..!

એ તો આ નિશ્ચયની અપેક્ષાએ ખોટો. ખોટાની અપેક્ષાએ ખોટો સાચો (છે). વસ્તુ નથી? વસ્તુ નથી? ખોટો રૂપિયો નથી? ખોટો રૂપિયો છે કે નહિ? પણ રૂપિયો કહેવાય ને એને? શું કહેવાય? ખોટો રૂપિયો પણ રૂપિયો કહેવાય ને? એમ.

મુમુક્ષુ :- સાધન કહ્યું.

ઉત્તર :- ખોટું વ્યવહારે સાધન કહ્યું.

મુમુક્ષુ :- તો ખોટાની વ્યાખ્યા કરતા આવડે તો સાચો આવ્યો કહેવાય.

ઉત્તર :- અસત્યાર્થનયે, વ્યવહારનયે તેને સાધન કહ્યું. અસત્યાર્થનયે, વ્યવહારનયે, જૂઠીનયે તેને સાધન કહ્યું. કહો, સમજાણું?

‘ઔર અભેદરત્નત્રય સાધ્ય હૈં.’ આહાહા..! ભગવાનઆત્મા.. અરે..! વિસામાનું ઠામ જેણે કોઈ દિ’ જોયું નહિ, જાણ્યું નહિ, જાણ્યાનો અનુભવ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો નહિ. સ્ત્યું નહિ... સ્ત્યું નહિ. જ્યાં આગળ ઠરવાથી શાંતિ મળે અને એ શાંતિનું મહાધામ સત્તા આસન લગાવવાનું (સ્થાન), એવી ચીજ શું છે એની એણે અનંતકાળમાં કોઈ દિ’ પ્રીતિ પણ કરી ~~જી. ગણાણું કાંઈ?~~

અથ ત્રિવિદ્યાત્માનં જ્ઞાત્વા બહિરાત્માનં વિહાય સ્વસંવેદનજ્ઞાનેન પરં પરમાત્માનં ભાવયત્વમિતિ પ્રતિપાદયતિ -

૧૨) અપ્પા તિ-વિહુ મુણેવિ લહુ મૂઢુ મેલ્લહિ ભાઝા

મુણિ સણ્ણાણેં ણાણમઝ જો પરમપ્પ-સહાઝા||૧૨||

આત્માનં ત્રિવિદ્યં મત્વા લઘુ મૂઢં મુચ્ચ ભાવમ્|

મન્યસ્વ સ્વજ્ઞાનેન જ્ઞાનમયં ચ: પરમાત્મસ્વભાવ: ||૧૨||

અપ્પા તિવિહુ મુણેવિ લહુ મૂઢુ મેલ્લહિ ભાઝા હે પ્રભાકરભટ્ટ આત્માનં ત્રિવિદ્યં મત્વા લઘુ શીઘ્રં મૂઢં બહિરાત્મસ્વરૂપં ભાવં પરિણામં મુચ્ચા| મુણિ સણ્ણાણેં ણાણમઝ જો પરમપ્પસહાઝ પશ્ચાત્

त्रिविधात्मपरिज्ञानानन्तरं मन्यस्व जानीहि। केन करणभूतेन। अन्तरात्मलक्षणवीतराग-
निर्विकल्पस्वसंवेदनज्ञानेन। कं जानीहि। यं परात्मस्वभावम्। किंविशिष्टम्। ज्ञानमयं केवलज्ञानेन
निर्वृत्तमिति। अत्र योऽसौ स्वसंवेदनज्ञानेन परमात्मा ज्ञातः स एवोपादेय इति भावार्थः ।
स्वसंवेदनज्ञाने वीतरागविशेषणं किमर्थमिति पूर्वपक्षः, परिहारमाह-विषयानुभवरूप-
स्वसंवेदनज्ञानं सरागमपि दृश्यते तन्निषेधार्थमित्यभिप्रायः॥१२॥

आगे तीन प्रकार आत्माको जानकर बहिरात्मपना छोड़ स्वसंवेदन ज्ञानकर तू परमात्माका
ध्यान कर, इसे कहते हैं -

गाथा - १२

अन्वयार्थ :- [आत्मानं त्रिविधं मत्वा] हे प्रभाकरभट्ट, तू आत्माको तीन प्रकारका जानकर
[मूढं भावम्] बहिरात्म स्वरूप भावको [लघु] शीघ्र ही [मुञ्च] छोड़, और [यः] जो
[परमात्मस्वभावः] परमात्माका स्वभाव है, उसे [स्वज्ञानेन] स्वसंवेदनज्ञानसे अंतरात्मा होता
हुआ [मन्यस्व] जान। वह स्वभाव [ज्ञाननयः] केवलज्ञानकर परिपूर्ण है।

भावार्थ :- जो वीतराग स्वसंवेदनकर परमात्मा जाना था, वही ध्यान करने योग्य है। यहाँ
शिष्यने प्रश्न किया था, जो स्वसंवेदन अर्थात् अपनेकर अपनेको अनुभवना इसमें वीतराग
विशेषण क्यों कहा? क्योंकि जो स्वसंवेदन ज्ञान होवेगा, वह तो रागरहित होवेगा ही। इसका
समाधान श्रीगुरुने किया - कि विषयोंके आस्वादनसे भी उन वस्तुओंके स्वरूपका जानपना होता
है, परंतु रागभावकर दूषित है, इसलिये निजरस आस्वाद नहीं है, और वीतराग दशामें स्वरूपका
यथार्थ ज्ञान होता है, आकुलता रहित होता है। तथा स्वसंवेदनज्ञान प्रथम अवस्थामें चौथे पाँचवें
गुणस्थानवाले गृहस्थके भी होता है, वहाँ पर सराग देखनेमें आता है, इसलिये रागसहित अवस्थाके
निषेधके लिये वीतराग स्वसंवेदन ज्ञान ऐसा कहा है। रागभाव है, वह कषायरूप है, इस कारण
जबतक मिथ्यादृष्टिके अनंतानुबंधीकषाय है, तबतक तो बहिरात्मा है, उसके तो स्वसंवेदन ज्ञान
अर्थात् सम्यक्ज्ञान सर्वथा ही नहीं है, व्रत और चतुर्थ गुणस्थानमें सम्यग्दृष्टिके मिथ्यात्व तथा
अनंतानुबंधीके अभाव होनेसे सम्यग्ज्ञान तो हो गया, परंतु कषायकी तीन चौकड़ी बाकी रहनेसे
द्वितीयाके चंद्रमाके समान विशेष प्रकाश नहीं होता, और श्रावकके पाँचवें गुणस्थानमें दो
चौकड़ीका अभाव है, इसलिये रागभाव कुछ कम हुआ, वीतरागभाव बढ़ गया, इस कारण
स्वसंवेदनज्ञान भी प्रबल हुआ, परंतु दो चौकड़ीके रहनेसे मुनिके समान प्रकाश नहीं हुआ। मुनिके
तीन चौकड़ीका अभाव है, इसलिये रागभाव तो निर्बल हो गया, तथा वीतरागभाव प्रबल हुआ,
वहाँपर स्वसंवेदनज्ञानका अधिक प्रकाश हुआ, परंतु चौथी चौकड़ी बाकी है, इसलिये छट्टे

ગુણસ્થાનવાલે મુનિરાજ સરાગસંયમી હૈં। વીતરાગસંયમીકે જૈસા પ્રકાશ નહીં હૈ। સાતવેં ગુણસ્થાનમેં ચૌથી ચૌકડી મંદ હો જાતી હૈ, વહાંપર આહાર-વિહાર ક્રિયા નહીં હોતી, ધ્યાનમેં આરૂઢ રહતે હૈં, સાતવેંસે છઠે ગુણસ્થાનમેં આવેં, તબ વહાંપર આહારાદિ ક્રિયા હૈ, ઇસી પ્રકાર છટ્ટા-સાતવાં કરતે રહતે હૈં, વહાંપર અંતર્મૂહૂર્તકાલ હૈ। આઠવેં ગુણસ્થાનમેં ચૌથી ચૌકડી અત્યંત મંદ હોજાતી હૈ, વહાં રાગભાવકી અત્યંત ક્ષીણતા હોતી હૈ, વીતરાગભાવ પુષ્ટ હોતા હૈ, સ્વસંવેદનજ્ઞાનકા વિશેષ પ્રકાશ હોતા હૈ, શ્રેણી માંડનેસે શુક્લધ્યાન ઉત્પન્ન હોતા હૈ। શ્રેણીકે દો ભેદ હૈં, એક ક્ષપક, દૂસરી ઉપશમ, ક્ષપકક્ષેણીવાલે તો ડસી ભવસે કેવલજ્ઞાન પાકર મુક્ત હો જાતે હૈં, ઓર ઉપશમવાલે આઠવેં, નવમે દશવેંસે ગ્યારહવાં સ્પર્શકર પીછે પડ જાતે હૈં, સો કુછ-એક ભવ ભી ધારણ કરતે હૈં, તથા ક્ષપકવાલે આઠવેંસે નવમેં ગુણસ્થાનમેં પ્રાપ્ત હોતે હૈં, વહાં કષાયોંકા સર્વથા નાશ હોતા હૈ, એક સંજ્વલનલોભ રહ જાતા હૈ, અન્ય સબકા અભાવ હોનેસે વીતરાગ ભાવ અતિ પ્રબલ હો જાતા હૈ, ઇસલિયે સ્વસંવેદનજ્ઞાનકા બહુત જ્યાદા પ્રકાશ હોતા હૈ, પરંતુ એક સંજ્વલનલોભ બાકી રહનેસે વહાં સરાગચરિત્ર હી કહા જાતા હૈ। દશવેં ગુણસ્થાનમેં સૂક્ષ્મલોભ ભી નહીં રહતા, તબ મોહકી અટ્ટાઈસ પ્રકૃતિયોંકે નષ્ટ હો જાનેસે વીતરાગચારિત્ર કી સિદ્ધિ હો જાતી હૈ। દશવેંસે બારહવેંમેં જાતે હૈં, ગ્યારહવેં ગુણસ્થાનકા સ્પર્શ નહીં કરતે, વહાં નિર્મોહ વીતરાગીકે શુક્લધ્યાનકા દૂસરા પાયા (ભેદ) પ્રગટ હોતા હૈ, યથાચ્ચ્યાતચારિત્ર હો જાતા હૈ। બારહવેંકે અંતમેં જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, અંતરાય ઇન તીનોંકા વિનાશ કર ડાલા, મોહકા નાશ પહેલે હી હો ચુકા થા, તબ ચારોં ઘાતિકર્મોંકે નષ્ટ હો જાનેસે તેરહવેં ગુણસ્થાનમેં કેવલજ્ઞાન પ્રગટ હોતા હૈ, વહાંપર હી શુદ્ધ પરમાત્મા હોતા હૈ, અર્થાત્ ડસકે જ્ઞાનકા પૂર્ણ પ્રકાશ હો જાતા હૈ, નિઃકષાય હૈ। વહ ચૌથે ગુણસ્થાનસે લેકર બારહવેં ગુણસ્થાન તક તો અંતરાત્મા હૈ, ડસકે ગુણસ્થાન પ્રતિ ચઢતી હુઈ શુદ્ધતા હૈ, ઓર પૂર્ણ શુદ્ધતા પરમાત્માકે હૈ, યહ સારાંશ સમઝના।।૧૨।।

હવે ત્રણ પ્રકારના આત્માને જાણીને બહિરાત્માને છોડીને સ્વસંવેદનજ્ઞાન વડે તું પરમ પરમાત્માને ભાવ એમ કહે છે :

ભાવાર્થ : અહીં સ્વસંવેદનજ્ઞાન વડે જે આ પરમાત્મા જણાયો તે જ ઉપાદેય છે તે ભાવાર્થ છે.

પૂર્વપક્ષ : સ્વસંવેદનજ્ઞાનને 'વીતરાગ' વિશેષણ શા માટે લગાડ્યું છે?

તેનું સમાધાન : વિષયોના અનુભવરૂપ સ્વસંવેદનજ્ઞાન સરાગ પણ જોવામાં આવે છે તેથી તેના નિષેધ અર્થે 'વીતરાગ' એવું વિશેષણ જ્ઞાનને લગાડ્યું છે એવો અભિપ્રાય છે.

ગાથા-૧૨ ઉપર પ્રવચન

‘આગે ત્રીન પ્રકાર આત્માકો જાનકર...’ હવે બારમી ગાથા. ‘બહિરાત્મપના છોડ સ્વસંવેદન જ્ઞાનકર તૂ પરમાત્માકા ધ્યાન કર, ઈસે કહતે હૈં’

૧૨) અપ્પા તિ-વિહુ મુણેવિ લહુ મૂઢઝ મેલ્લહિ ભાઝા

મુણિ સણ્ણાણેં ણાણમઝ જો પરમપ્પ-સહાઝા||૧૨||

અન્વયાર્થ :- ‘હે પ્રભાકરભટ્ટ, તૂ આત્માકો ત્રીન પ્રકારકા જાનકર...’ ‘મૂઢં ભાવમ્ લઘુ મુચ્ચ’ ‘બહિરાત્મ સ્વરૂપ ભાવકો શીઘ્ર હી છોડ,...’ એ પુણ્ય ને પાપ ને પોતાના માનવા, એ રાગના વિકલ્પોને પોતાના માનવા, એ બહિરાત્મબુદ્ધિ, મિથ્યાબુદ્ધિ, મૂંઢબુદ્ધિ છે. શરીર, વાણી તો ક્યાંય રહી ગયા. ખબર નથી અહીંથી જાવું ક્યાં? કોઈ હારે આવે એવું છે?

હશે કોણ જાણે કોને થાતું હોય તો. કાગડા આદિને શ્રાદ્ધ નાખે એવાને થાતું હશે? પરભવમાં આ બધી સામગ્રીનો કાંઈ ઉપકાર (થાય કે નહિ?) આ ભવમાં તો કાંઈ નહિ પર વસ્તુ છે એટલે કાંઈ ઉપકાર થતો નથી. પણ એના માટે મરી ગયો, મરીને મથે છે. છોકરા માટે, બાયડી માટે, શરીર માટે, મકાન માટે, આબરૂ માટે મરીને મથે છે. ખબર છે કે અમે અહીં રહેવાના નથી. જાવું છે મોટે કાળે બીજે. અહીં તો થોડો કાળ (રહેવાનું છે). હવે આ સામગ્રીની સંભાળમાં એને આ સામગ્રી એક સમય પણ સાથે આવવાની નથી. બરાબર હશે? એક સમય સાથે આવશે? પણ..

મુમુક્ષુ :- કામમાં...

ઉત્તર :- કોને? ધૂળમાં કામ આવે છે? દુઃખને માટે નિમિત્ત થવામાં કામ આવે છે. દુઃખને માટે નિમિત્ત થવામાં કામ આવે છે.

મુમુક્ષુ :- અલ્પ જ છે ને.

ઉત્તર :- અલ્પ નહિ, બધું, બધું દુઃખ જ છે. અલ્પને વળી ક્યાં? પછી ‘મહેન્દ્રભાઈ’ જેવા છોકરા હોય તો એના પિતાજી કહે થોડું દુઃખ છે ને એટલું તો? થોડું તો સુખ છે ને એમાં? કહો. કહ્યાગરા છોકરા મળે એવા. પિતાજીને અહીં પચાસ હજારના મકાન કરાવી દે. રહો, નિરાંતે રહો. હવે તમારે કાંઈ કરવાનું નથી, જાવ. એટલું તો સુખ ખરું કે નહિ? નહિ? લે, આ ના પાડે છે. એય..! ‘સેઠી’! ‘સેઠી’ પણ ના પાડે છે. એ દુઃખ જ છે.

મુમુક્ષુ :- સુખ નહિ...

ઉત્તર :- સુખ નહિ ને દુઃખ, બેમાં ફેર હશે? આહાહા..!

એક સેકન્ડનો અસંખ્યમો ભાગ પણ જેના સમીપમાં એના ક્ષેત્રમાં આ ચીજ આવી નથી. આવી છે? એક સમયમાત્ર આ શરીર આત્માની પર્યાયમાં આવ્યું છે? એક સમય. અને એક સમયમાત્ર અહીંથી નીકળતા સાથે એક સમયમાત્ર આવશે? આ તો પર માટી, ધૂળ, પર વસ્તુ અને જગતના પદાર્થ છે. આહાહા..! પણ એને માટે આત્માને ખોઈને પણ એને સારા

રાખું. આત્માને ગાળીને પણ એને જીવતા, ટકતા રાખું. આત્માને ઓગાળીને પણ એને ટકતા રાખું. મિથ્યાશ્રદ્ધાથી આની ... આમ રહો, આનો .. આમ રહો અને આનો .. આમ રહો. મરી ગયો એની ભાવનામાં. 'મોહનભાઈ'! અરે..! શું હશે આ તે? અને એક સમયમાત્ર જ્યાં છૂટ્યો. ખબર નથી એને કે, અહીં રહેવું છે કેટલું? જેટલા વર્ષ કેટલાકને પચાસ ઉપર નીકળ્યા એને એટલું રહેવું છે? એક વાત છે. દાખલો. આ શેઠને તો ૮૦ થઈ ગયા. શરીરને, હોં! શેઠને એટલે આત્માને નહિ. આહાહા..! ક્યાંનો તું, ક્યાંનું આ પીંજર? આ શરીર જ જડ, માટી, ધૂળના પદાર્થ છે. તું ક્યાં છો એમાં? એની સંભાળ કરવી એ કાંઈ સંભાળે રહે એવું છે? આહાહા..! હારે તો આવતું નથી, મમતા છૂટતી નથી. હારે આવતું નથી, મમતા છૂટતી નથી. છોડ્યા વિના રહેવું નથી હવે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ના, ના. થાય છે એમ માને છે કે, સારું રાખું આને. એ માટે દુઃખમાં રહે છે. સારું રાખ્યું રહેતું નથી માટે દુઃખ માને છે. એ મૂંઢતા છે, એમ કહે છે. સારું-નરસુંની વ્યાખ્યા શું? એ તો પરપદાર્થ છે. તારા કોઈ કલ્પનાથી તે રહે એવું છે? અને કલ્પના લાખ રાખે છૂટવા કાળે છૂટ્યા વિના રહે એવું છે? અત્યારે છૂટું જ પડેલું છે. ક્યાં ગરી ગયું છે આત્મામાં ઈ? આહાહા..! પણ મૂંઢ પોતાનો આત્મા...

અહીં બહિરાત્માની વ્યાખ્યા ચાલે છે. બહિર જેટલી વસ્તુ છે તે તેની નથી, તેમાં રહે નહિ, એ રાખી રહે નહિ, છતાં એને પોતાનું માની, પોતાના આત્માની શાંતિ, સ્વભાવ, અનાદર ખોઈ કરી આને રાખવા મથે છે. એ ત્રણકાળમાં એના થતાં નથી ને કોઈ દિ' થયા નથી. એવી માન્યતાવાળા કહે, મારા આને રાખું. એ બહિરાત્મા મૂંઢ કહેવાય છે. 'મૂંઢ' અહીં શબ્દ વાપર્યો છે. આહાહા..! સમજાણું?

કોઈ રીતે જગતમાં મને સારો કોઈ કહે અને નરસાની છાપ છે એ જાય. એના માટે મથે વિકલ્પથી, એનો અર્થ જ ઈ પરને જ પોતાનું માને છે. આહાહા..! ઈ બહિરાત્મા પરને જ પોતાનું માને છે. કેમ કે પર જે છે ઈ મને ઠીક કહે ને તો મને ઠીક. એટલે એ પરને જ પોતાનું માને છે. બીજા મને ઠીક કહે... આહાહા..! ભારે! બસ, રાજી, રાજી. અને એ સારો માણસ કહેવાય. તો એને સારો માણસ કહેવાય.

મુમુક્ષુ :- ઈ સારો.

ઉત્તર :- હા. એને ઠીક કીધું ને એટલે એ સારો.

વાત તો એ છે. અરે..! તારે દુનિયા જે પરપદાર્થ, એની પર્યાય ઈ સરખું તને કહે, તો તને સરખું ઠીક લાગે અને સરખું એ ન કહે તો ઠીક ન લાગે. ઓણે પરને જ પોતાનું માન્યું છે. સમજાય છે કાંઈ? બહિરાત્મબુદ્ધિ, મૂંઢબુદ્ધિ છે. આહાહા..! બરાબર હશે?

કહે છે, 'બહિરાત્મ સ્વરૂપ ભાવકો...' હોં! ભાવકા. છે ને? પાઠ છે ને? 'મૂંઢ ભાવમ્' એમ છે. પરવસ્તુ નહિ, પરવસ્તુ મારી છે, એને રાખું, એની રક્ષા કરું અને પ્રતિકૂળ હોય તો એને દૂર કરું. એવો જે પરને (પોતાનું માને છે), એનો અર્થ કે, હું દૂર કરું ને રાખું એનો અર્થ

જ પરને પોતે માન્યું કહેવાય. પરને પોતાનું માન્યું છે કે આને દૂર કરું ને ભેગું કરું એવું એણે માન્યું છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..!

અંતરાત્મા ભગવાન જ્ઞાનમય કહેશે, જુઓ! આ પાઠમાં. ‘સ્વજ્ઞાનેન જ્ઞાનમયં જ્ઞાનમન્યસ્વ...’ ભગવાન જ્ઞાનસ્વરૂપી પ્રભુ! એનામાં આ પરચીજનો ત્રણે કાળે અભાવ (છે). છતાં એને રાખવા મથુ અને એને ઠીક પડે મારું તો એ ઠીક મને, એમ એને પરને જ એણે માન્યું છે. અને મારી આ નિંદા કરે ને એના અસ્તિત્વને હું ઉખેડી નાખું તો મને ઠીક પડે. એનો અર્થ જ છે કે, એ પરને જ પોતાનું માને છે. સમજાણું કાંઈ?

એ બહિર્ નામ ભગવાન અંતર્મુખ ચિદાનંદમૂર્તિ, એવું જેને પોતાનું જ્ઞાન, જ્ઞાનનું જ્ઞાન નથી. સ્વસંવેદનજ્ઞાન, જ્ઞાનમયનું સ્વસંવેદનજ્ઞાન. હું તો જ્ઞાનઆત્મા ચૈતન્ય છું. પર્યાયમાં વિકાસ ભલે પરમાત્માનો ન હો પણ હું સ્વસંવેદન જ્ઞાનથી, જ્ઞાન સ્વરૂપે તે હું છું. બીજી કોઈ ચીજને ફેરફાર કરવા હું માગું તો મારી કલ્પનાથી ફેરફાર થાય એ ચીજમાં છે નહિ. કારણ કે એ જ્ઞાન છે, આ જ્ઞાન છે. એ તો થાય તેને જાણનાર છે. સમજાય છે? થાય તેને ફેરવનાર છે એમ નથી. ફેરવી નાખ તારા ભાવમાંથી, ફેરવી નાખ તારા ભાવમાંથી. શું કરવું છે તારે? આહાહા..! એ તીર્થકરોએ બહિરાત્માનું સ્વરૂપ આવું વર્ણવ્યું. એમ આચાર્ય કહે છે કે હું તારી પાસે વર્ણવું છું. આહાહા..! પાઠમાં શું લીધું?

‘લઘુ મૂઢઝ મેલ્લહિ માર્ડ..’ શીઘ્રપણે મૂઢાત્માને મેલ એવા ભાવને. સમજાણું કાંઈ? બહારની સગવડતાએ મને ઠીક અને અસગવડતાએ અઠીક, એ પરને જ પોતાનું માન્યું. એની બુદ્ધિ, બહિર્બુદ્ધિ, બાહ્ય બુદ્ધિ છે. સમજાણું? આ નામ શરીરનું એની પ્રસિદ્ધિએ મને પ્રસિદ્ધિ (છે એમ માનનાર) એ બહિરાત્મા મૂઢ મિથ્યાદષ્ટિ છે. શરીરના નામની કોઈ નિંદા આદિ કરે ને એને એમ થાય કે, આ મારી નિંદા કરે છે. એનો અર્થ કે શરીરને નામે જે કરે ઈ મને કરે (છે). એટલે એ શરીરને જ પોતાનું માન્યું. આહાહા..! કહો, ‘ભીખાભાઈ’! આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- આ ઉકરડો કાઢવા...

ઉત્તર :- આ ઉકરડો કાઢવા માટે તો વાત ચાલે છે આ. આહાહા..! આમ તો અગિયાર અંગ ને નવ પૂર્વ શીખી ગયો. ભણી ભણીને ગોખી ગયો. સમજાણું કાંઈ? અને મને આવડ્યું એમ પણ એણે માની લીધું. આપણને આવડે છે બધું હવે. અમે તો ઘણું શીખી ગયા, ઘણા વર્ષથી શીખી ગયા.

એના ખ્યાલમાં છે બધું. ખ્યાલમાં છે કે, આ વસ્તુમાં ફેરફાર થાય તો મને ઠીક પડે ને એમાં ન થાય તો મને ઠીક ન પડે, એ ખ્યાલમાં છે. સમજાણું કાંઈ? છોડ બહિરાત્મ બુદ્ધિ અને પરમાત્મ સ્વભાવ, પોતાનો પરમ સ્વભાવ, પરમ સ્વરૂપ સ્વભાવ એકલો જ્ઞાનમય પ્રભુ જ્ઞાનમય (એને ગ્રહણ કર), જ્ઞાન (કહેતાં) શાસ્ત્રનું જ્ઞાન નહિ, આ જ્ઞાન નહિ. આ આત્મા જે જ્ઞાનમય વસ્તુ છે, એનું ‘સ્વજ્ઞાનેન’ જુઓ! સ્વજ્ઞાનમાં સ્વસંવેદનનો વિસ્તાર કરશે. ઈ

‘સ્વજ્ઞાનેન’ છે ને? એનો વિસ્તાર કરશે.

‘સ્વસંવેદનજ્ઞાનસે અંતરાત્મા હોતા હુઆ...’ જુઓ! ચોથેથી બાર સુધીની આ વ્યાખ્યા. ‘સ્વજ્ઞાનેન’ ઓલી મિથ્યાત્વની વ્યાખ્યા બહિરાત્માની અને આ ચોથાથી બારમા સુધી. સમજાણું કાંઈ? એમાંથી કાઢશે. એ પાઠ એટલો છે. ‘અન્તરાત્મલક્ષણવીતરાગ-નિર્વિકલ્પસ્વસંવેદનજ્ઞાનેના’ પાઠમાં ‘સ્વજ્ઞાનેન’ (છે). ટીકામાં ‘અન્તરાત્મલક્ષણવીતરાગ-નિર્વિકલ્પસ્વસંવેદનજ્ઞાનેના’ આ વસ્તુ. પેલા કહે, નવા શાસ્ત્રો બનાવ્યા. ભાઈ! શાસ્ત્રો બનાવ્યા નથી. એ તો શાસ્ત્રમાં છે એ વાતનો વિસ્તાર કર્યો. નવા શાસ્ત્રો શું કરવા બનાવ્યા? પેલા છે તે રાખવા હતા ને. લ્યો! એક વળી એમ કહે છે. કોણ બનાવે? બાપા! કાર્ય કોણ કરે? એના પરમાણુની પર્યાયમાંથી જે વિસ્તાર આવવાનો હોય એ આવે, હોય. એમાં નવા શાસ્ત્ર ક્યાં? નવી વાણી (ક્યાં)? વાણી તો જે છે એ છે. કોણ વાણી કરે ને કોણ કાઢે ને કોણ બોલે? આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? વાણી હું ધીમેથી કહું તો હું કરી શકું, તાણીને કરું તો કરી શકું, ઉગ્રપણે જોર દઈને કરું અને ધીમેથી (કરું), બધું કરી શકું. એ માન્યતા જ બહિરાત્મા મૂંઢની છે. આહાહા..! ભગવાન પાસે તો એકલું જ્ઞાન છે. એની પાસે આનું આમ કરવું એવું એની પાસે છે? એના દ્રવ્ય-ગુણમાં નથી અને પર્યાયમાં પણ નથી. સમજાણું?

કહે છે, એ ‘સ્વસંવેદનજ્ઞાનસે અંતરાત્મા હોતા હુઆ...’ ‘મન્યસ્વ’ ‘જ્ઞાન.’ શું જાણ? ‘વહ સ્વભાવ કેવલજ્ઞાનકર પરિપૂર્ણ છે.’ એકલો જ્ઞાન શાંતરસ, અકષાયી જ્ઞાન વીતરાગ વિકલ્પ વિનાનું, બોલવાની ભાષાની તો ગંધેય નથી એમાં, પણ વિકલ્પ કરું, આમ નહિ કરું એ વસ્તુમાં નથી. એવો એકલો જ્ઞાનમય અકષાય, વિકારરહિત, વીતરાગ સ્વરૂપ, જ્ઞાન સ્વરૂપ એને પામ, એનું સાધન કર. બહિરાત્માને છોડી અંતરાત્મા દ્વારા પરમાત્માનું સાધન કર. સમજાણું કાંઈ? અરે..! આમાં કોનું કામ છે પણ? સમજાણું? કે આ દુનિયા રાજી થાય કે ન રાજી થાય. હવે દુનિયા રાજી-નરાજી પરદ્રવ્ય છે. એની પર્યાય સાથે તારે શું સંબંધ છે?

મુમુક્ષુ :- દુનિયા કોઈ દિ’ રાજી થાય એમ નથી.

ઉત્તર :- પણ રાજી થાય તો એની પર્યાયમાં. એની પર્યાયમાં એવું પરિણમન (થાય) એમાં તને શું? તારા પરિણમનને શું લાભ એમાં? અને પ્રતિકૂળતાના પરિણમનની વાણી જગતમાં હોય એમાં તારી પર્યાયને નુકશાન શું? આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

તેથી કહ્યું કે, ‘સ્વજ્ઞાનેન’. ‘સ્વજ્ઞાનેન’ શબ્દ વાપર્યો છે એમાંથી આટલું (કાઢ્યું કે) સ્વસંવેદન એટલે આત્માના જ્ઞાન દ્વારા, કેવલજ્ઞાનકર પરિપૂર્ણ એને જાણ. આખો આત્મા પરિપૂર્ણ છે એને જાણ અને જાણીને પરમાત્મા પૂર્ણ પ્રગટ કરવાનું સાધન અંતરાત્માપણું પ્રગટ કર. આહાહા..!

અનંતકાળમાં માંડ માંડ માણસ થયો. એમાં માંડ એને મનુષ્યપણામાં સંજ્ઞીપણું મળ્યું. એમાં કાંઈક ઈન્દ્રિયો (સરખી મળી). એમાંથી ભાગીને નીકળવાનો એને કાળ (મળ્યો), ત્યાં ચોંટીને પડ્યો એમાં સરખાયનો. સમજાણું કાંઈ? એમાંથી છૂટીને નીકળવાના ટાણા

(આવ્યા). એમાંથી છૂટવું નથી, એને જ પકડી ને રાખવું (છે) ને એને જ રાખવું (છે). ઓહોહો..! અવળાઈ તે પણ કાંઈ. બહિરાત્મબુદ્ધિ-બહારને રાખવા, છોડવા, રાજી-ખુશી કરવા. કહે છે કે, ભાઈ! એ મૂંઢભાવ છોડ અને જ્ઞાનમય ભગવાન જાણવાનો દેખનાર સ્વભાવ તારો (છે). બોલવું પણ ક્યાં ને વિકલ્પ પણ ક્યાં ત્યાં (છે)? સમજાણું કાંઈ? એવી આત્માની ચીજને તું જાણ અને એ તો એકલો જ્ઞાનમય ભગવાન છે. સમજાણું કાંઈ? એમાં બોલવાનું, હાલવાનું, બીજાને રાજી (કરવાનું), બીજાથી રાજી થવાનું, કોઈ સ્વરૂપમાં છે જ નહિ. આહાહા..!

‘જો વીતરાગ સ્વસંવેદનકર પરમાત્મા જ્ઞાના થા, વહી ધ્યાન કરને યોગ્ય હૈ.’ શું કહ્યું? અંતરાત્માની વાત કરી. ભગવાનઆત્મા એકલો જ્ઞાનનો (પુંજ), જ્ઞાન જેનું રૂપ અને સ્વરૂપ છે. શરીર જેનું રૂપ ને સ્વરૂપ જેનામાં ત્રણ કાળમાં નથી, વાણીનું રૂપ અને સ્વરૂપ જેનામાં નથી, પુણ્ય-પાપના વિકલ્પોના જવાબ દેવામાં આ વિકલ્પ હોય તો આમ દઉં, એવું વિકલ્પનું સ્વરૂપ ને રૂપ જેના સ્વરૂપમાં નથી. એ તો કેવો છે? વીતરાગ સંવેદન પરમાત્મા (છે). એ જ્ઞાનમય ભગવાન એને રાગરહિત ચૈતન્યના ભાન દ્વારા જાણ્યો હતો એ જ ધ્યાન કરવાને લાયક છે. એમાં વારંવાર એકાગ્ર થવા લાયક છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? આહાહા..!

‘યહાં શિષ્યને પ્રશ્ન ક્રિયા થા, જો સ્વસંવેદન અર્થાત્ અપનેકર અપનેકો અનુભવના...’ મહારાજ! આપે એમ કહ્યું અપનેકર અપનેકો-પોતાથી પોતાને અનુભવવો. ‘ઈસમેં વીતરાગ વિશેષણ ક્યોં કહા?’ પોતાનું જાણવું એમાં વીતરાગનું વિશેષણ (લગાવી) વીતરાગ સ્વસંવેદન જ્ઞાન કેમ કહ્યું? સ્વસંવેદન કહેવું હતું એકલું. વીતરાગ સ્વસંવેદન કેમ કહ્યું? આત્મા ભગવાન જ્ઞાનની મૂર્તિ પ્રભુ! પુરુષાકાર પરમાત્માનું સ્વરૂપ પોતે છે, એને પોતાના વીતરાગી જ્ઞાન દ્વારા જાણવું. આપે વીતરાગ શબ્દ કેમ વચમાં નાખ્યો? એમ શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો છે. ‘ક્યોંકિ જો સ્વસંવેદન જ્ઞાન હોવેગા, વહ રાગરહિત હોવેગા હી.’ શિષ્યનો પ્રશ્ન છે. એનું વિશેષ સમાધાન કરશે. (શ્રોતા : પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ !)

વીર સંવત ૨૪૯૧, આસો સુદ ૫, બુધવાર
તા. ૨૯-૦૯-૧૯૬૫, ગાથા-૧૨, પ્રવચન નં. ૧૦

‘પરમાત્મપ્રકાશ’. પહેલાં ભાગની ૧૨મી ગાથા. અહીંયા શિષ્યનો પ્રશ્ન છે. એમ આચાર્યે કહ્યું, કે આત્માનું સ્વસંવેદન વીતરાગી જ્ઞાન, તેને સમ્યજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. આત્મા વસ્તુ સ્વરૂપે શુદ્ધ ચિદાનંદની જ્યોતિ, એનું સ્વ એટલે પોતાનું વેદન. અકષાય ભાવનું સમ્યજ્ઞાનના પ્રકાશ સાથે વીતરાગી વેદન (થવું) તેને સ્વસંવેદન કહેવામાં આવે છે. એને ધર્મની શરૂઆત ચોથા ગુણસ્થાનથી કહેવામાં આવે છે.